

Tre retskrivningsordbøger - hvad skal vi med dem?

Farø, Ken Joensen; Petersen, J.H.; Fahl, L.K.; Lorentzen, H.

Published in:
LEDA-nyt

Publication date:
2002

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K. J., Petersen, J. H., Fahl, L. K., & Lorentzen, H. (2002). Tre retskrivningsordbøger - hvad skal vi med dem? *LEDA-nyt*, (33), 7-23.

25. MAR 2002

Girokort lagt til ANK

Nyhedsbrev nr. 33 – marts 2002

ISSN 0908-3553

Redigeret af Bolette S. Pedersen og Jørgen Schack

Indhold

Indkaldelse til medlemsmøde og generalforsamling
i LEDA 24.4.2002 3

Anmeldelser

Ordbog over det Danske Sprog. Supplement. 4. bind. (*Mette Kunøe*) 5

Tre retskrivningsordbøger – hvad skal vi med dem? (*Laurids Fahl,
Ken Farø, Jan Heegård, Henrik Lorentzen*) 7

Nyhedsbrevet udgives af Foreningen af Leksikografer i Danmark (LEDA) og udkommer to gange om året.

Nyhedsbrevet udsendes fast til LEDAs medlemmer.

Bidrag til næste nyhedsbrev sendes til formanden inden 1. marts.

Dette nyhedsbrev er redigeret af Bolette S. Pedersen og Jørgen Schack.

LEDA er en forening der fungerer som forum for praktisk og videnskabeligt ordbogsarbejde og ledes af en bestyrelse som består af:

Peter Widell (formand), Høegh-Guldbergsgade 51, 2., 8000 Århus C, norwidell@hum.au.dk

Carsten Hansen (næstformand), carsten@lexitext.dk

Gregor Okoniewski (kasserer), Skovgaardsgade 2 B, st. tv., 8000 Århus C, okoniewski@mail.tele.dk

Bolette S. Pedersen, bolette@cst.ku.dk

Marie Bilde Rasmussen, marie_bilde@gyldendal.dk

Jørgen Schack, schack@dsn.dk

Lars Trap-Jensen, ltj@dsl.dk

Henvendelse vedrørende indmeldelse og adresseændring sker til foreningens kasserer. Øvrige henvendelser rettes til formanden.

Indkaldelse til medlemsmøde og generalforsamling i Leda

den 24. april 2002 kl. 15.00

på

Institut for Datalogistik, HHK, Bernhard Bangs Allé 17 B, 1. sal

*

Medlemsmødet behandler temaet *leksikografi over nettet – struktureret efter brugerbehov?*

Vi har inviteret: Viggo Sørensen, Torben Arboe (Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning), Grete Duvå (Fransk Institut, HHÅ), Anne Lise Laursen (Spansk Institut, HHÅ)

Der vil efterfølgende kunne stilles spørgsmål fra salen.

Efter indlæggene vil der være pause med servering af kaffe og kage for de forhåndstilmeldte.

*

Generalforsamlingen begynder kl. 17.30 med dagsorden ifølge vedtægterne

Bestilling vedr. generalforsamling i LEDA, senest den 22. april 2002

Jeg ønsker at bestille (sæt kryds) kaffe ...
 kaffe og kage ...
 kun kage ...

Navn

Bestillingen sendes til: Carsten Hansen, Søndermarksvej 13, Ore, 4760 Vordingborg
Bestilling kan også mailes til: carsten@lexitext.dk

Accept af bestilling kræver betalt kontingent!

Etablering af e-post-register for LEDAs medlemmer

Da foreningen af økonomiske hensyn har besluttet at indkaldelse til medlemsmøder bør ske elektronisk til de medlemmer der har mulighed for at modtage elektronisk post, vil vi gerne opfordre alle medlemmer til at indsende deres eventuelle e-post-adresse til foreningens kasserer, Gregor Okoniewski, på følgende adresse: okoniewski@mail.tele.dk.

Indtil videre er det planen at Leda-Nyt stadig udkommer med almindelig post.

Ordbog over det danske sprog. Supplement. Fjerde bind, G-Løvtelt.

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal 2001, 752 sider, 550 kr.

Det fjerde bind af supplementet til ODS er det næstsidste. Det til trods for, at det kun når halvvejs frem i alfabetet. Femte og sidste bind, der skal rumme M-Ø, forventes afsluttet i 2003 og udgivet i 2004. Bogstavet Å er jo anbragt som AA forrest i supplementets første bind, i lighed med placeringen i ODS. Grunden til, at femte bind kan rumme halvdelen af alfabetet, er, at redaktionen af ODS langsomt ændrede principper og arbejdsform undervejs, så de senere bind er meget fyldigere end de noget magre første bind. Supplementet skal derfor afrunde hovedværket, så hele alfabetet bliver jævnt beskrevet gennem perioden ca. 1700-1955. Dertil kommer, at ODS-I kom i 1918, og ODS-XXVII (det sidste tekstbind) kom i 1954. Med supplementet sker der også en tidsmæssig udjævning, så hele værket føres op til 1955.

Supplementet bind I-V, herefter kaldet ODS-S-I-V, bliver med en afslutning 2004 kun lidt forsinket i forhold til planen. I forordet til ODS-S-I, der udkom i 1992, loves det fjerde bind i 1999 og det sidste bind i 2003. Flot (siger undertegnede, der har været medarbejder på Jysk Ordbog).

Når begyndelsestidspunktet for både ODS og ODS-S hedder ca. 1700 hænger det sammen med, at Verner Dahlerup allerede fra første færd bestemte, at der skulle være to undtagelser fra før 1700, nemlig *Christian V's Danske Lov* 1683 og de af Kingos salmer, der gik over i "Kingos salmebog" 1699 (forordet til ODS-I fra 1918, side VI).

I forhold til ODS-S-III er redaktionen med Anne Duekilde og Sv. Eegholm-Pedersen nu i ODS-S-IV blevet forøget med Henrik Andersson, Else Bojsen og Vibeke Winge; desuden medvirker Lise Bak og Hanne Borup ved forredaktion i edb-systemet Compulexis samt citat- og kildekontrol, assisteret af Eva Hestbech, og der føres tilsyn med udgaven af Bente Holmberg, Henrik Galberg Jacobsen og Allan Karker. Kendere vil ved læsningen af disse navne vide, at ODS-S er i de bedste hænder.

ODS-S-IV har ligesom de forrige bind en række helt nye opslagsord: *gangster*, *jitterbug* og *kontraspionage* er bare tre eksempler. Men af de 13.566 opslagsord er langt de fleste allerede med i ODS, og ODS-S giver her nye betydninger, tidligere dateringer og henvisninger til senere ODS-artikler. Det betyder i praksis, at det kræver to opslag at tjekke et ord: først i ODS og så i ODS-S. Men man kan forestille sig, at fremtidige udgaver af ODS, efter ODS-S er afsluttet, kan flette de to dele af værket sammen. Et gammelt håb: Jeg var selv i 1980'erne sammen med Henning Spang-Hanssen på vegne af Statens humanistiske Forskningsråd vært ved et seminar på Krogerup, hvor vi lagde op til at få udforsket brugen af edb-teknik i ordbogsarbejde og, noget naivt, håbede på et fletværk af ODS og ODS-S. Som det er nu, får man supplementsbindene med, når man køber det fjerde fotografiske optryk. Men bindene sælges naturligvis også selvstændigt.

Ved en sammenligning mellem et afsnit i ODS, nemlig k-, og det tilsvarende i ODS-S falder det i øjnene, at meget af det nye stof drejer sig om tiden 1930-55. Ikke så sært. Det sidste ODS-bind med K- er rentrykt i 1930 (bind XII, se ODS-S-I, side XIII). Der er kommet mange nye sammensætninger med, og der er kommet mange flere fremmedord med. Også sprogrøgternes erstatningsord for fremmedord er med ODS-S blevet bedre repræsenteret.

Til gengæld mangler efterledsregistreringer desværre. ODS havde ellers anlagt en efterledsregistrant, der i 1950'erne rummede 56.000 kort (se ODS-S-I, s. XXIII f.). Det var først tanken, at denne registrant skulle indgå i ODS-S, i og imellem supplementsartiklerne, men det blev opgivet, og i 1975 blev det af økonomiske grunde opgivet at udskille registranten som selvstændigt projekt. Derfor er der i artiklerne blot udvalgte eksempler efter samme retningslinjer som i ODS. De efterled sukker man tit efter! Men jeg kan af erfaring fortælle, at en venlig person i redaktionen kan formå til at kigge efter i registranten og meddele resultatet telefonisk. Men det skete måske, fordi jeg kun har turdet ringe og spørge én gang?

ODS-S har givet mig chokerende glæder. Således bad en litterær kollega for nogen tid siden om hjælp til en afhandling, han er ved at skrive om dobbeltgængermotivet. Til ordet *dobbeltgænger* gav ODS som kilder Molbechs ordbog fra 1859 og ellers yngre citater fra fx Bøgh 1875 og Schandorph 1882. Men så slog jeg op i ODS-S og blev fra *dobbeltgænger* henvist til *dobbeltganger* "(ældre spr.) d.s.s. -gænger", og vips! et citat, der førte ordet 63 år længere tilbage, nemlig til en oversættelse fra 1796: I.H. Helmuth. *Naturlære for menig Mand*, side 11: "det, som bliver sagt om Dobbeltgangere, eller Folk som spøge i levende Live." Helt ufortjent blev jeg klappet og takket, hvor det burde have været Anne Duekilde.

Den slags overraskelser har jeg ganske vist endnu ikke haft med ODS-IV, men de kommer sikkert.

Mette Kunøe

Tre retskrivningsordbøger – hvad skal vi med dem?

af Laurids Fahl, Ken Farø, Jan Heegård og Henrik Lorentzen, *Den Danske Ordbog*

Retskrivningsordbogen, 3. udgave, Dansk Sprognævn og Aschehoug, 2001. 749 sider, kr. 120,00 (cd-rom, kr. 120,00).

Politikens Retskrivningsordbog, 1. udgave, Politikens Forlag, 2001. 557 sider, kr. 100,00 inkl. cd-rom.

Retskrivningsordbog, 2. udgave, Gyldendal, 2001. 752 sider, kr. 120,00

Hvorfor skal vi dog have hele tre retskrivningsordbøger for dansk, kan man uden videre spørge – der er jo kun én retskrivning. Et kynisk svar kunne være at vi skal bidrage til at stimulere visse forlags økonomi. Et mere pragmatisk (og sagligt) svar kunne være at man skal have mulighed for at vælge den præsentation af danske ords retskrivning som vi finder mest behag i, når vi er i tvivl om staveformer, bøjningsformer og visse orddannelsesforhold.

Men hvilken én af de tre skal man så foretrække? Det giver denne kombi-anmeldelse ikke noget endeligt svar på. For det første afhænger ens valg jo af personlige præferencer og øvrig viden om retskrivningsforhold. For det andet vil det være en lige lovlig stor opgave at gå alle tre retskrivningsordbøger systematisk efter i sømmene én for én i alle de aspekter der har relevans for deres udformning. Og for det tredje vil der de tre ordbogsredaktioner imellem sikkert være uenighed om hvilke aspekter af retskrivningen og præsentationen heraf der skal vægtes højt og lavt.

Som nødløsning har vi fire forfattere udvalgt tre aspekter som vi mener både er essentielle for en retskrivningsordbog og umiddelbart sammenlignelige: 1) Ordudvalg, 2) bøjningsformer og 3) retskrivningsvejledning, herunder de såkaldte § 38-ord, et særlig(t) svært område i dansk grammatik. Vi har således, måske lidt urimeligt, ikke lagt vægt på de punkter hvor de tre ordbøger gør en dyd ud af at være forskellige. Det gælder fx de uautoriserede staveformer og de mange betydningsangivelser i Politikens Retskrivningsordbog.

Som det vil fremgå, har vi delt opgaven imellem os. Laurids Fahl og Jan Heegård har i deres indlæg set nærmere på ordudvalget i de tre ordbøger, Ken Farø har i sit undersøgt angivelsen af bøjningsformer, og endelig har Henrik Lorentzen i sit indlæg sammenlignet ordbøgernes retskrivningsvejledning og håndtering af § 38-ordene. Arbejdsdelingen har medført to stilistiske skavanker for præsentationen. Den ene skavank er at tonen og ordvalget er uensartet. Den anden er at fremgangsmåden er forskellig i de tre indlæg, hvilket både skyldes de forskelligartede undersøgte emner og de anvendte undersøgelsesmetoder. Dette beder vi venligst læseren se bort fra, selv om det måtte virke forstyrrende og sløre helhedsindtrykket. For nemheds skyld bruger vi følgende forkortelser for ordbøgernes navne: RO (Sprognævnets retskrivningsordbog), GRO (Gyldendals retskrivningsordbog) og PRO (Politikens retskrivningsordbog). God fornøjelse.

Tre retskrivningsordbøger – hvad skal vi med dem?

af Laurids Fahl, Ken Farø, Jan Heegård og Henrik Lorentzen, *Den Danske Ordbog*

Retskrivningsordbogen, 3. udgave, Dansk Sprognævn og Aschehoug, 2001. 749 sider, kr. 120,00 (cd-rom, kr. 120,00).

Politikens Retskrivningsordbog, 1. udgave, Politikens Forlag, 2001. 557 sider, kr. 100,00 inkl. cd-rom.

Retskrivningsordbog, 2. udgave, Gyldendal, 2001. 752 sider, kr. 120,00

Hvorfor skal vi dog have hele tre retskrivningsordbøger for dansk, kan man uden videre spørge – der er jo kun én retskrivning. Et kynisk svar kunne være at vi skal bidrage til at stimulere visse forlags økonomi. Et mere pragmatisk (og sagligt) svar kunne være at man skal have mulighed for at vælge den præsentation af danske ords retskrivning som vi finder mest behag i, når vi er i tvivl om staveformer, bøjningsformer og visse orddannelsesforhold.

Men hvilken én af de tre skal man så foretrække? Det giver denne kombi-anmeldelse ikke noget endeligt svar på. For det første afhænger ens valg jo af personlige præferencer og øvrig viden om retskrivningsforhold. For det andet vil det være en lige lovlig stor opgave at gå alle tre retskrivningsordbøger systematisk efter i sømmene én for én i alle de aspekter der har relevans for deres udformning. Og for det tredje vil der de tre ordbogsredaktioner imellem sikkert være uenighed om hvilke aspekter af retskrivningen og præsentationen heraf der skal vægtes højt og lavt.

Som nødløsning har vi fire forfattere udvalgt tre aspekter som vi mener både er essentielle for en retskrivningsordbog og umiddelbart sammenlignelige: 1) Ordudvalg, 2) bøjningsformer og 3) retskrivningsvejledning, herunder de såkaldte § 38-ord, et særlig(t) svært område i dansk grammatik. Vi har således, måske lidt urimeligt, ikke lagt vægt på de punkter hvor de tre ordbøger gør en dyd ud af at være forskellige. Det gælder fx de uautoriserede staveformer og de mange betydningsangivelser i Politikens Retskrivningsordbog.

Som det vil fremgå, har vi delt opgaven imellem os. Laurids Fahl og Jan Heegård har i deres indlæg set nærmere på ordudvalget i de tre ordbøger, Ken Farø har i sit undersøgt angivelsen af bøjningsformer, og endelig har Henrik Lorentzen i sit indlæg sammenlignet ordbøgernes retskrivningsvejledning og håndtering af § 38-ordene. Arbejdsdelingen har medført to stilistiske skavanker for præsentationen. Den ene skavank er at tonen og ordvalget er uensartet. Den anden er at fremgangsmåden er forskellig i de tre indlæg, hvilket både skyldes de forskelligartede undersøgte emner og de anvendte undersøgelsesmetoder. Dette beder vi venligst læseren se bort fra, selv om det måtte virke forstyrrende og sløre helhedsindtrykket. For nemheds skyld bruger vi følgende forkortelser for ordbøgernes navne: RO (Sprognævnets retskrivningsordbog), GRO (Gyldendals retskrivningsordbog) og PRO (Politikens retskrivningsordbog). God fornøjelse.

Får vi de opslagsord vi fortjener?

af Laurids Fahl og Jan Heegård

Vi vil i det følgende se nærmere på de principper det er lagt til grund for ordudvalget i de tre retskrivningsordbøger, ikke mindst til- og fravalget af ord i de to alternative ordbøger, GRO og PRO. Til det formål har vi undersøgt ordstoffet i to tilfældigt valgte udsnit i RO, nemlig ordene i intervallerne *bjerg-blive* og *ritte¹-royalty*.

I en vis forstand kan man hævde at en sådan sammenligning ikke er helt rimelig. RO's ordvalg grunder sig nemlig i vidt omfang på at man som bruger skal ræsonnere sig frem til oplysninger der er givet af retskrivningsreglerne, fx mht. bøjning og orddannelse. Således gives der sjældent oplysninger om regelmæssige bøjningsformer som fx participiumsformer, og af samme grund bringes der også kun et relativt lille antal sammensætninger. De ortografiske, morfologiske og andre typer oplysninger man måtte ønske at få belyst for en sammensætning, en afledning eller en bøjningsform, er enten givet af de generelle retskrivningsregler eller må søges under en given sammensætnings første- eller sidsteled. Sådan er spillereglerne i RO. Omvendt må man så formode at de ord der *er* med i RO, er valgt med en stor omhu.

Lidt tal

I de to intervaller, *bjerg-blive* og *ritte¹-royalty*, har vi optegnet samtlige ord i RO og sammenlignet dem med inventaret i GRO og PRO. Vi har desuden sammenlignet inventaret med hvilke ord Den Danske Ordbog (DDO) bringer i de samme intervaller.

Det samlede antal ord i de tre retskrivningsordbøger og i DDO fremgår af tabellen nedenfor. Vi har i optællingen ikke skelnet mellem om et ord er et egentligt opslagsord eller blot nævnt i en artikel som fx en mulig sammensætning eller andet, alle ord i de to intervaller er talt med. Dette skyldes de forskellige lemmatiseringsprincipper ordbøgerne imellem, hvor især PRO adskiller sig med sit morfologisk orienterede lemmatiseringsprincip.

	fra <i>bjerg</i> til <i>blive</i>	fra <i>ritte¹</i> til <i>royalty</i>		
	I alt	I alt	Total	%
RO	215	253	468	100
PRO	294	279	573	122
GRO	294	338	632	135
DDO	270	301	571	122

Tabel 1: Det samlede antal ord i de to udsnit i de tre retskrivningsordbøger og DDO

Som det ses, har både PRO og GRO (betydeligt) flere ord med end RO i de undersøgte intervaller og GRO allerflest. Dette afspejler i rimelig grad forskellene mellem det i ordbøgerne annoncerede samlede antal ord, 64.000 i RO, 80.000 i PRO og 85.000 i GRO.

Fremgangsmåde

Der er – ikke uventet – et ret stort sammenfald af ord i de tre ordbøger. I de to valgte udsnit medtager GRO og PRO (på nær et enkelt ord) alle de ord der var at finde i RO96, og der er således stort set tale om at disse to alternative retskrivningsordbøger supplerer og dermed sanktionerer RO's ordudvalg. Men selv om der er sammenfald i en lang række af de ord GRO og PRO supplerer med, er der naturligvis også en række ord der alene optræder i hver af de to retskrivningsordbøger. Der er således

tilsyneladende blevet anvendt forskellige strategier for optagelse af opslagsord i de tre ordbøger, og det er resultatet af disse forskellige strategier vi vil fokusere på i det følgende.

Som det så rigtigt nævnes i forordet til PRO (s. 7), kan man på dansk danne nye afledninger og sammensætninger nærmest uden grænser. Vi må derfor formode at de bragte afledninger og sammensætninger – i hvert fald i PRO, men vel også i RO og GRO – er "de hyppigste og mest typiske" (ibid.), eller med andre ord, at der kan påpeges en vis sproglig, frekvensmæssig eller måske historisk eller kulturel motivation for at optage et simpleksord, en afledning eller en sammensætning.

Vi har i vores vurderinger af opslagsordene som udgangspunkt fokuseret på følgende kriterier for hvad man kan kalde rimelig eller begrundet motivation: a) hyppighed i almindelig sprogbrug som det kan observeres i henholdsvis DDO's korpus, i Polinfo og på internettet (vha. søgemaskinen Google), b) særlig kulturel eller historisk prægnans, c) på anden måde etablerethed eller velkendthed, d) (uforudsigeligt) relevant morfologisk forhold, fx mht. fugeelement, og e) base for orddannelse, fx ved at ordet udgør stammen for en afledning eller førsteleddet i en sammensætning.

Lad det være sagt med det samme: I langt størstedelen af tilfældene er det efter vores bedømmelse ikke kriterierne b-e der har været i spil ved optagelsen af ord i de tre retskrivningsordbøger, og den følgende vurdering af optagelsesprincipperne i de respektive ordbøger hviler derfor hovedsageligt på faktisk forekomst i almindelig sprogbrug.

Men lad os starte med at se på de punkter hvor grundlaget for de to alternative retskrivningsordbøger, altså RO, adskiller sig fra sine konkurrenter.

Dansk Sprognævn: Retsskrivningsordbogen

I vores to udsnit finder man i alt fem ord der alene optræder i RO. Heraf er et enkelt en genganger fra RO96, nemlig sammensætningen *blindstikprop*, mens de resterende fire, låneordet *roadmovie*, afledningen *bladring* og sammensætningerne *blandingsmisbrug* og *blandingsmisbruger*, er nyoptagne ord i RO01.

roadmovie, der i DDO's korpus, Polinfo og Google fordeler sig med forekomsterne 4-299-334, må siges at være etableret både i og uden for filmkredse og kan derfor hævdes at være berettiget som opslag i en retskrivningsordbog. Alligevel er det ikke blandt de ord som GRO og PRO på egen hånd har håndplukket som opslagsord. Til gengæld optræder *roadpricing* (med forekomsterne 5-395-649) i både GRO og PRO, men pudsigt nok ikke i RO, samtidig med at GRO, som den eneste af de tre ordbøger, bringer ordet *roadshow* (2-278-564).

Afledningen *bladring* ('det at blade') kan med forekomsterne 0-17-235 ikke siges at være direkte sjælden, men udmærker sig dog heller ikke ved at være udpræget morfologisk eller semantisk interessant. At dette ord er blevet vejlet og fundet tungt nok til optagelse i RO, må således alene grunde sig på frekvensen i faktisk sprogbrug. Den manglende tilstedeværelse i GRO og PRO synes dog, da dette verbalsubstantiv er resultatet af almindelige orddannelsesprincipper, ikke at være et umisteligt tab for de to alternative retskrivningsordbøger. I modsætning hertil må sammensætningerne *blandingsmisbrug* (1-140-410) og *blandingsmisbruger* (3-66-191) siges at være ganske udbredte og etablerede, hvorfor det kan undre at de ikke har fundet vej til GRO og PRO. Derimod må det så sandelig siges at være berettiget at sammensætningen *blindstikprop*, som altså også optrådte i RO96, er blevet valgt fra af både GRO og PRO. Ordet har ingen forekomster overhovedet i nogen af de tre

korpora og kvalificerer derfor til betegnelsen "ordlig", altså et ord der (stort set) ikke forekommer mere i faktisk sprogbrug.

I vores to udsnit finder man ti sammensætninger som GRO og PRO er enige om har værdi som opslag i en retskrivningsordbog, men som man må lede forgæves efter i RO. Sammensætningerne må i alt væsentligt henhøre til *håndbajer*-typen, dvs. sammensætninger som RO ikke føler sig forpligtet til at medtage da de orddannelsesmæssigt er ligeud ad landevejen, dvs. morfologisk uproblematisk, og hvis bøjning kan ses under sidsteleddet andetsteds. Men GRO og PRO har altså alligevel fundet det passende at medtage disse sammensætninger, og ser man på den faktiske sprogbrug, forstår man delvist hvorfor; syv af dem, *bladhus*, *bladkonge*, *bladmand*, *rodbehandling*, *rollebesætning* og *romanforfatter*, har (langt) over 100 forekomster i Polinfo og er derfor velegnede som eksempler på almindelige og velkendte sammensætninger til de pågældende førsteled. De resterende fire kan dog ikke siges at være udpræget hyppige i sprogbrugen: *rodeskuffe* (2-9-24), *rokkehjul* (3-3-14), *rouletspill/roulettespil* (0/4-0/40-1/44) og *rovgrisk* (2-22-31). Som illustration af sammensætningsmuligheder er *rodeskuffe* og *rokkehjul* ikke strengt nødvendige, i forvejen bringer RO fire eksempler på sammensætninger til hvert af ordene *rode* og *rokke*. Til gengæld kan det måske hævdes at sammensætningerne *rouletspill/roulettespil* (ud over at *roulettespil* må tilkendes en vis frekvens) godt kunne figurere i RO som eksempler på sammensætningsmulighed til dobbeltformen *roulet/roulette*, som der i forvejen ikke findes nogen af i RO. Adjektivet *rovgrisk* er frekvensmæssigt på vippen, men kan måske siges at være interessant som eksempel på at substantivet *rov* også kan danne sammensætning med et adjektiv og ikke kun substantiver, som der i alt findes syv eksempler på i RO.

Politikens Forlag: Politikens Retsskrivningsordbog

I vores to udsnit er der i alt 34 ord som alene findes i PRO. Det måske mest iøjnefaldende ved disse er 12 adjektiver, eller rettere participier, dannet af verber der i forvejen optræder i ordbogen, fx *bjæffende*, *blandende*, *blendet*, *rokkende* og *romantiserende*. Det er ikke helt indlysende hvorfor netop disse bøjningsformer er lemmatiserede. Til dels understøttet af PRO's forord gætter vi på at PRO's redaktion har fundet dem tilpas hyppige, men hyppige i kraft af faktisk forekomsttal eller hyppige i forhold til de normalt mere almindelige finitte former? At *bladrende* (1-15-9) optræder på lige fod med *blafrende* (65-822-503), peger på et noget automatiseret lemmatiseringsprincip.

PRO vælger derudover at supplere sit ordudvalg med to simpleksord, som man – måske med rette – hverken finder i RO eller GRO, nemlig adjektivet *blanko* og substantivet *blastula*. Det kan undre hvorfor PRO har fundet det nødvendigt at supplere med netop disse to ord – i hvert fald hvis man ser på deres frekvens, de er nemlig uhyre lavfrekvente, *blanko* optræder med forekomsterne 0-0-6 og *blastula* med 0-0-15. Adjektivet *blanko* har dog en vis udbredelse som førsteled i sammensætninger, hvilket ifølge pkt. e ovenfor kan berettige til et opslag:

blanko adj.

blanko·*check*

blanko·*fuldmagt*

blanko·*kredit*

blanko·*veksel*

Af de ni sammensætninger som man finder i PRO, men ikke i RO og GRO, trænger kun *blanktegn* (1-2-342), *Rom-tur/rom-tur* (11-3-113) og *romkugle* (50-67-313) sig på når man ser på ordenes frekvens såvel som etablerethed. Ingen af de øvrige sammensætninger er påfaldende hyppige, fx *bjergløve* (2-18-23), *blistergas* (2-7-27) og, endnu sjældnere, *rosentræsskaft* (0-1-1), *roskildereje* (1-4-24), *rottingpalme* (0-0-1) og *rouleaukant* (1-0-3). *Rosentræsskaft* kan siges at vise fugeelement i sammensætninger med *rosentræ*-, mens de øvrige vel kan kaldes en slags fagord, men tilsyneladende ikke tilhørende et fagordforråd der bruges i nævneværdig grad på internettet.

Der er ligeledes ni sammensætninger som PRO sorterer fra, men som til gengæld findes i både RO og GRO, og af disse har seks ord, *bjergkam*, *bladtegner*, *bjergpas*, *robåd*, *rockerborg* og *rollemodel*, over 100 forekomster i Polinfo. Man må spørge sig selv hvorfor PRO vælger at bortredigere netop dem (jf. PRO's eget forord, se ovenfor). De øvrige tre, *blegvand/blegevand*, (det nu historiske) *rodekantor* og *rotationspumpe*, kan PRO derimod ikke klandres for at have udeladt. *Blegvand/blegevand* er godt nok dobbeltformer der viser at førsteleddet kan variere i modsætning til andre sammensætninger med *bleg*, som enten har *bleg*- eller *blege*-, men det er vitterligt ikke et ord mange bruger; belæggene siger 0-1-2/1-2-20 Fuge-s'et i *rotationspumpe* illustreres i forvejen af *rotationspresse*, der er med i alle tre retskrivningsordbøger.

Gyldendal: Retskrivningsordbog

Af de 162 ord som alene findes i GRO, springer de 31 proprier i øjnene, fra *Bjergsted* over *Bjovulf* til *Romerike* og *Roskilde Amt*. Langt størstedelen er stednavne, men man finder også både *Bjergprædikenen*, *Rolf Krake* og *Romtraktaten* repræsenteret. Til sammenligning er der i *Den Store Danske Encyklopædi* inden for samme bogstavinterval omkring 100 stednavne, så naturligvis er GRO ikke udtømmende. Men det er svært præcist at gennemskue hvad udvælgelsesprincippet bag dette massive opbud af proprier er, fx er den norske dal *Romsdalen* (0-2-91), "som gennemstrømmet af elven Rauma løber mod NV fra Lesjaskogvatnet .. til byen Åndalsnes" (fra *Den Store Danske Encyklopædi*), repræsenteret i GRO, mens fx *Bjæverskov* "10 km vest for Køge" (op.cit.) med belæggene 22-455-3580 og med egen travbane og egne motorvejstil- og frakørsler (!) er udeladt.

Af afledninger er *bjergsomhed/bjærgsomhed*, *blankt* (til adjektivet *blank*), *bleghed*, *blidhed*, *blindhed* og *romerinde* godt eller pænt belagte. Det er *romanisme* (0-0-3, til den bundne rod *roman*-) derimod ikke. Og hvad med afledningen *rovbegærlighed* (0-0-5) – ikke ligefrem et hyppigt dansk ord, lige så lidt som dets stamme, *rovbegærlig* (0-1-15). Heller ikke låneordet *blacklisting* (0-8-31) kan kaldes hyppigt, men det er dog interessant at få at vide at GRO åbenbart ikke mener det hedder *blacklistning* på dansk. Med låneordet *roaming* (0-130-3010, til *roame*) ser vi en orientering mod noget mere nutidigt. Tak for det, men hvorfor ikke den hyppige sammensætning *roamingaftale*?

Vurderet ud fra forekomst i faktisk sprogbrug fortjener GRO ros for ca. halvdelen af de 109 sammensætninger man ikke finder i RO og PRO, således fx *bjergegn*, *bjergluft*, *bjælkehytte*, *bladkiosk*, *blebarn*, *rodbetændelse*, *rollefordeling*, *roll-on-deodorant*, *rosinkage* og *rotur*. Alle er hyppigt brugte danske ord og har derfor en god chance for at blive slået op i en retskrivningsordbog. Orddannelsesmæssigt er de her nævnte sammensætninger imidlertid ikke påfaldende.

Den anden halvdel omfatter ord der ikke kan falde ind under kategorien "almindelige danske ord", og som kun for enkeltes vedkommende kan begrundes ud fra et andet princip. Ser vi fx på de forholdsvis mange sammensætninger med *bjergnings-/bjærgnings-*, sniger kun *bjergnings-/bjærgningselskab* (1-28-50) sig frekvensmæssigt op på et nogenlunde acceptabelt niveau. Tilsvarende kan man med rimelighed spørge hvad vi i GRO skal med hele 31 sammensætninger med *bjerg-*. Kunne *bjergbo* (1-37-57), *bjergfuld* (0-9-16), *bjergskred* (3-26-27) og evt. *bjergtroid* (0-17-80) ikke have været sorteret fra? Det samme spørgsmål kan stilles til nogle af de mange sammensætninger med *blad-*, fx *bladdannelse* (1-1-9), *bladknop* (4-3-48), *bladribbe* (3-1-50) og *bladsølv* (1-5-12).

Der optræder fire sammensætninger med *ble-* blandt de sammensætninger der kun findes i GRO, hvoraf *blebarn* (9-132-144) kan siges at have en berettigelse, men hvad skal vi med *bleabonnement* (0-0-0) og *bleservice* (0-0-19)? Det er ikke ord (eller fænomener) undertegnede småbørnsfædre er bekendte med. Det er vi derimod med *blesnip* (1-12-11), selv om det heller ikke er et højfrekvent ord, og med *blevask* – på trods af dets nærmest historiske valør (ordet fremkalder stadig sukken hos vore mødre).

Andre sjældne sammensætninger kunne nævnes, men vi nøjes med at spørge til en begrundelse for hvorfor *blankoaccept* (0-0-1), *bliksaks* (0-0-8), *blindopkald* (0-0-1), *blindstempel* (0-0-23), *roligantøj* (0-2-1) og *rorbænk* (0-0-4) er med. *Blanko-* er der fire andre sammensætninger med i GRO, *blind* (hvor der kan herske tvivl om hvorvidt det hedder *blind-* eller *blinde-* i sammensætninger) er der andre og bedre belagte eksempler på, fx *blindtest*, der vel at mærke ikke optræder i nogen af de tre retskrivningsordbøger. *Roligan* har man åbenbart været fristet til at vise i en sammensætning, men kun meget få sprogbrugere finder det fornødent at bruge ordet *roligantøj*. Og endelig er der tilpas mange *ror-*sammensætninger, så *rorbænk* synes overflødigt til at vise noget morfologisk interessant.

Ser vi nærmere på de 16 ord som optræder i både RO og PRO, men som GRO har valgt fra, kommer GRO til at stå i et lidt andet og bedre lys. Fx er *blasfemiker* (0-16-7) ikke specielt hyppigt, og substantivet *rokker* er det temmelig svært at finde eksempler på, vi måtte endog ty til ODS for at finde ud hvad ordet egentlig betyder, nemlig en indretning i et lommeur. Hvis det er et uomgængeligt ord for urmagerne, kan vi måske overtales til at acceptere det, ellers må vi støtte GRO i fravalget.

Lige så få forekomster som – eller endda færre end – *blasfemiker* har de fem sammensætninger *bjørnebær*, *blandingsgods*, *blidgøre*, *riveost* og *romerkirke* (sidstnævnte som appellativ). Det er forståeligt at GRO fravælger disse lavfrekvente ord, men ikke indlysende hvorfor RO og PRO medtager dem, især ikke for PRO's vedkommende hvis vi kaster blikket tilbage på de mere frekvente ord omtalt ovenfor (*bjergkam*, *bladtegner*, ..), som PRO vælger at sortere fra. *Blandingsforhold* og *-produkt*, som ikke er med i nogen af de tre retskrivningsordbøger, er mere etablerede sammensætninger med *blanding-* end *blandingsgods*, hvorfor vi også kan støtte GRO i fravalget af dette ord. Det samme gør sig gældende for *blid*, som der sandt for dyden ikke er mange sammensætninger med i de ordbøger vi har kigget i, men er det grund nok til at RO og PRO bruger plads på *blidgøre*, som næsten ingen mennesker bruger (0-1-7)? Også her støtter vi GRO i deres fravalg.

Ordlig i alle tre ordbøger?

Vi har ikke kunnet dy os for at kaste et blik i Den Danske Ordbog, som den ser ud i slutningen af februar 2002, for at se om DDO har håndteret ordene i de to udsnit på

samme vis. DDO er, som det vil være mange bekendt, en ordbog af en noget anden type end de tre retskrivningsordbøger. Den skal beskrive sproget som det bruges (og det over seks bind), så det er måske ikke overraskende at der optræder en række semantisk interessante, men ortografisk uproblematisk ord i DDO, ord som man ikke finder i nogen af de tre retskrivningsordbøger. Mere interessant er det at der også optræder et mindre antal ord der er med i alle de tre retskrivningsordbøger, men som man *ikke* finder i DDO, og kendetegnende er det måske at det kun er meget få af disse ord der har et rimeligt antal forekomster i de tre korpora vi har kigget i.

Dette gælder fx for de syv simpleksord *ritte*¹ (0-0-0), *ritte*² (0-0-0), *rotang* (0-0-7), *rotisseri* (0-2-3), *roulere* (0-0-10) og *rovs* (0-0-0), som altså alle optræder i hver af de tre retskrivningsordbøger. Lidt bedre, men langt fra imponerende ser det ud for afledningernes vedkommende: *rokning* (0-0-2, til *rokke*), *romanisere* (0-4-32, til den bundne rod *roman-*), *romanisering* (3-4-24, til *romanisere*), *romanistik* (0-2-52, til den bundne rod *roman-* eller til *romanist*), *roskildensisk* (0-4-0, til *Roskilde*) og *rovse* (0-1-6, til *rovs*). Visse af *roman*-ordene besidder en vis faglig etablerethed, men at optage dem lugter dels af paradigmatvang, dels af veneration for det universitære (jf. *romanisme* ovenfor; *romaner* kunne også nævnes, men er ikke undersøgt i korporaene pga. homografi med substantivet *roman* i pluralis). Og hvorfor egentlig *rokning* når *rokken* næsten er enerådende som verbalsubstantiv til *rokke*?

Enkelte af de sammensætninger som DDO afholder sig fra at bringe, men som kan slås op i retskrivningsordbøgerne, har en vis berettigelse i henhold til faktisk sprogbrug. Men for de fleste sammensætnings vedkommende må det konstateres at de tre retskrivningsordbøger ikke har haft den skarpeste kniv fremme når det gjaldt om at skære nærmest sjældne ord fra. For nogle af disses optagelse i en retskrivningsordbog kunne dog tale at de tjener til at vise hvordan førsteledene optræder i en sammensætning. Men som alternative eksempler til *blind-* (i *blindbleven* (0-1-12)), *rock-*, *rod-* (i *roduddragning* (1-1-10)), *rosen-* (i *rosenskær* (0-1-16)) og *rov-* (i *rovhugst* (2-43-17)) har følgende ord, som er med i DDO, men ikke i retskrivningsordbøgerne, et noget bedre fundament i sprogbrugen: *blindtest*, *rockband*, *rockkoncert*, *rockscene*, *rodfæstet*, *rosenblad* og *rovmide*.

Sammenfatning

Vores stikprøver viser at alle tre ordbøger bringer en del ord, såvel simpleksord, afledninger som sammensætninger, der faktisk ikke, eller kun i ringe grad, er til stede i sprogbrugen som den kan observeres i de tre anvendte korpora. Visse af disse ord vil måske kunne forsvares ud fra nogle af de nævnte kriterier b-e ovenfor, men umiddelbart har vi ikke fundet det opportunt for ret mange af dem. Og hvis et givent lavfrekvent ord kan siges at have fx en betragtelig historisk bekendthed, så kan dets lave forekomsttal vel siges at være et udtryk for at ikke særligt mange mennesker har behov for at bruge det. Eller udtrykt lidt polemisk: hvad skal vi med opslagsord i en retskrivningsordbog der viser et bestemt orddannelsesmønster, eller som har en vis kulturel eller historisk prægnans, hvis ordene ikke bruges, fx *rottingstol* (0-3-1), *romanbladsstil* (0-2-0) og *rosenkålstuvning* (0-0-0), som alle kan findes i de tre retskrivningsordbøger.

De mange lavfrekvente ord, som vi både kunne kalde "ordlig" og "overflødigt fyld", giver ikke de tre ordbøger lige meget slagside. Mest får PRO, mener vi, hovedsageligt fordi vi i dens forord får at vide at Polinfo er blevet anvendt til at finde "de hyppigste og mest typiske" ord (s. 7). Det kan vi godt få til at passe for nogle af de her behandlede ord, men de mange det ikke passer på, stikker i øjnene.

RO klarer sig vel rimeligt pænt i forhold til de to konkurrenter, på dens egne restriktive præmisser, vel at mærke. Men der bliver dog "slået nogle skæve" som fx med *blindstikprop* og med den række af ord GRO med rette vælger at sortere fra i forhold til RO, samt med de ord(lig) som optræder i RO, men som (med rette) ikke vil kunne slås op i DDO.

Samlet set har vi et lidt broget billede af opslagsordene i GRO. Hvis man absolut vil fravige RO's *håndbajer*-princip og have "overflødige" sammensætninger med, og det vil GRO om nogen, kan vi kun lidt modvilligt klappe i hænderne over de optagne ord. Selv om GRO fanger mange der er hyppige og etablerede i sprogbrugen, bringes der samtidig mange som er svære at få øje på i de anvendte korpora, og som der ikke umiddelbart kan findes andre indlysende grunde til at bringe.

Samme brogede billede finder man i PRO, men vi hylder for så vidt idéen med at bringe de mange participiumsformer som fx *blafrende* og *blendet*, men dog ikke som resultat af et automatiseret lemmatiseringsprincip; optagelsen af disse bøjningsformer bør grunde sig på at ordene rent faktisk også bruges, at de altså har en vis udbredelse i den faktiske sprogbrug.

Afslutningsvis ville det jo være rimeligt at besvare spørgsmålet i dette hovedafsnits overskrift: *Får vi de opslagsord vi fortjener?* Det gør vi nok et stykke hen ad vejen, især hvis vi supplerer ordbøgerne med hinanden. Men hvorfor ikke få luget ud i de outdatede ordlig og få nogle mere up to date-ord med? Med nyudgivelser så hyppigt som hvert femte år kan førstnævnte jo altid komme med igen, hvis der skulle opstå et behov derfor, og sidstnævnte kan jo ryge ud hvis de skulle vise sig at være døgnfluer. Det vil efter vores mening gøre retskrivningsordbøgerne noget mere sprogbrugsorienterede og dermed (endnu) mere aktuelle.

Konkurrerende retskrivningsordbøger og morfologi

af Ken Farø

Et interessant problem i forbindelse med alternative ortografiordbøger i Danmark er spørgsmålet om de morfologiske oplysningers afhængighed af den officielle retskrivningsordbog. Hvor vidt strækker den officielle retskrivningsordbogs normeringsdomæne sig? Gælder det genera og bøjningsmorfemer, sådan at alternative retskrivningsordbøger må gengive den seneste RO's oplysninger slavisk, hvis prædikatet "i overensstemmelse med dansk retskrivning, som den er fastlagt af Dansk Sprognævn", skal stå til troende? Eller er der et vist spillerum i fortolkningen? Disse spørgsmål vil jeg se på her, men vil af pladshensyn nøjes med at undersøge substantivmorfologien.

Sprognævnets retskrivningsordbog

Hvilke metoder kan man give morfologiske oplysninger ud fra? Man kan teoretisk skelne mellem mindst 2 systematiske principper, nemlig: a) et grammatisk og b) et empirisk princip. En grammatisk orienteret tilgang vil gengive det grammatisk mulige morfologiske paradigme, mens den empiriske kun vil give det, som er fundet i faktisk ytret sprog. Hvor står RO01 i forhold til disse principper?

En gennemgang af en større mængde opslagsord sammenlignet med sproglig empiri (DDO's korpus, Berlingske Avisdata fra 1998 og internettet) viser et noget broget billede, men med en tendens mod en dominerende grammatisk tilgang i RO.

Eksempelvis giver RO pluralis af *numismatik*, noget man ikke finder i den nævnte empiri, og som også forekommer denne anmelder noget sælsomt. Også

understimulation får pluralis i RO, velsagtens fordi *stimulation* har det – simpleks er rigtignok tælleligt, men dets sammensætning næppe. Det samme gælder *galvanoteknik*. På tilsvarende måde må man gå ud fra, at der ligger rent grammatiske overvejelser til grund for at give *prostitution* flertalsbøjning, for det er svært at finde nogen empiriske belæg på denne form.

Selv om man altså kan konstatere en udpræget grammatisk tilgang til morfologibehandlingen i RO, så er der dog ikke tale om et konsekvent koncept, sådan at der til enhver tid gives fuldt bøjningsparadigme. Således har *uafhængighed* ikke pluralis, mens *afhængighed* har, hvilket ud fra et empirisk princip virker rimeligt. Hverken *mystik*, *muzak* eller *mellemgulv* har pluralis, hvilket må skyldes samme overvejelser.

Den empiriske metode fører dog nogle steder til uforståelige defektive paradigmer. Fx har *ejerskab* ikke pluralis i RO, skønt sprogbrugen er fuld af eksempler på det.

At RO tilsyneladende kombinerer en grammatisk og en empirisk tilgang, bliver for alvor tydeligt, hvis man ser på "ordpar", hvor man måtte forvente en parallel behandling af opslagsordet. Således kan det fx undre, at dikotomien *vestblok/østblok* er behandlet forskelligt: Kun det sidste ord har fået pluralis.

Noget tilsvarende gælder *retstrikning/glatstrikning*, *livegenskab/vornedskab*, *indologi/klimatologi*, *kaprustning/oprustning*, *troskab/utroskab*, *chamois/breitschwanz*, *adhæsion/kohæsion* og *sinus/cosinus*. Listen er lang.

Vi kan altså konstatere, at man nok kan tale om en grammatisk orienteret metode til behandling af morfologi i RO, men at der er mange afstikkere til empirisk baserede beslutninger. Nogen overordnet, konsekvent metode synes dog ikke at være styrende.

GRO's og PRO's reception af RO's morfologioplysninger

Hvordan reagerer GRO og PRO nu på det? Føler de sig forpligtede til at overtage RO's paradigmer, eller tillader de sig visse friheder i behandlingen af morfologien – friheder, der, jf. ovenstående eksempler, i nogen grad synes at være berettigede?

For at gøre det kort: De følger med få undtagelser RO's paradigme slavisk. Af de nævnte eksempler er det ud over *numismatik*, som i GRO er uden pluralis, kun *østblok*, som er ændret i forhold til RO, idet pluralis ikke er medtaget – og det gælder begge ordbøger.

Dette leder over i to ting: Dels kan man konkludere, at GRO og PRO altså ikke synes at føle sig 100 % forpligtede på RO's morfologiske oplysninger – også selv om vi foreløbig kun har set på variation i numerus (jf. nedenfor). Dels kan man undre sig over, at ordbøgerne ikke er gået videre i deres kritiske reception af RO – noget vi ovenfor så, der kan være god grund til – når de tilsyneladende ikke mener, at RO's monopol på at definere dansk retskrivning gælder absolut.

Jeg vil til sidst i mit indlæg foretage en samlet diskussion af problemet substantivmorfologi i RO og de to alternative retskrivningsordbøger, men vil imidlertid først se på et specialproblem, nemlig den morfologiske behandling af nye ord i GRO og PRO. Her viser der sig nemlig, at sameksistensen af den nye RO og dens nu to konkurrenter har skabt et andet principielt problem for dansk leksikografi.

Nye ord og morfologi i GRO og PRO

Det ser ud til at være et af GRO's og PRO's væsentligste salgsargumenter, at de indeholder flere opslagsord end den "rigtige" retskrivningsordbog. Det er klart, at uden sådanne ekstra raffinementer vil alternative retskrivningsordbøger på forhånd stå meget svagt i forhold til den officielle RO. Men er det ganske problemfrit at tilføje ord?

I praksis ja, kan man argumentere, for ordet passerer jo gennem "sikre sprogbrugerens" (ordbogsredaktørernes) filter, så brugeren vil få en forsvarlig behandling af ordet. Ikke desto mindre kan man opregne en række både principielle og praktiske problemer ved at supplere RO's ordudvalg.

Rent principielt kan man indvende, at brugeren jo vil forvente, at der er tale om officiel retskrivning, jf. ordbøgernes egen annoncering, hvilket næppe kan siges at være tilfældet, hvis ordet ikke er beskrevet i RO's lemmaliste. Selv hvis redaktionerne sørger for at afstemme med Dansk Sprognævn, er det problematisk, at ordformer fremstår som officielle i alternative retskrivningsordbøger, når de strengt taget først er det qua deres medtagelse i den officielle retskrivningsordbog.

Det største problem er imidlertid et andet, som en sammenligning af sidste efterårs tre retskrivningsordbøger viser, nemlig de tilfælde, hvor GRO og PRO medtager ord, som ved redaktionens afslutning (endnu) ikke var behandlet af RO. Man kan illustrere problemet meget tydeligt ved at kaste et blik på nogle af de ord, som er nyoptagne i RO01. Hvordan behandler GRO og PRO deres morfologi?

Opslagsordet *chat* angives i PRO at have nulform i ubestemt form pluralis. Men officiel retskrivning er med fakultativt *-s*. Måske har PRO forsøgt at imødekomme en formodet favorisering af "dansk" bøjningsparadigme, som det kendes fra andre beslutninger fra Dansk Sprognævn. Det samme gør sig muligvis gældende med *bodylotion*, hvor GRO har ramt rigtigt. Det har PRO imidlertid ikke, idet den ikke gør brugeren opmærksom på, at *-s* i gældende retskrivning faktisk er sideordnet *-er*. Omvendt derimod med *cookie*, hvor PRO ikke oplyser brugeren om den anden normerede pluralisform *-r* (ved siden af *-s*). Her har GRO også sit på det tørre.

GRO har dog ikke kunnet forudse, at *remake* ud over intetkøn også skulle have fælleskøn. Ser man på empirien, så er der faktisk god fornuft i fakultativt køn: Begge har relativt stor udbredelse, selv om intetkøn rigtignok ser ud til at være hyppigst.

Helt galt går det med *web*, som ifølge RO kan have to køn. I PRO har det kun ét, og i GRO gives bøjningsformer uden konsonantfordobling, men med apostrof (!), samtidig med at ordet skrives med stort, idet det her afvigende kaldes et proprium.

Hamborg er kommet med i RO01 med den tilføjelse, at byen på tysk skrives *Hamburg*. Ordet er ikke med i PRO, men derimod i GRO. Her optræder de to former imidlertid som dobbeltformer, hvilket næppe er Sprognævnets hensigt.

floorball, som PRO ikke medtager, har ifølge RO fælleskøn, hvilket er plausibelt med ca. 30 internetbelæg på *-en* og *-ens*. GRO giver ikke noget køn. Det kan være svært at finde frem til et køn på mange betegnelser for spil og sportsgrene, jf. fx *petanque* og *boccia*, og kønnet er muligvis heller ikke så relevant her som ved andre typer af substantiver, måske med undtagelse af kontekster som *petanquens historie* og *Nå, hvordan går det med bocciaen?*. Det ændrer dog ikke ved, at Sprognævnet har besluttet, at ordet er fælleskøn.

Det sidste eksempel, jeg vil fremdrage her, er noget af et kuriosum. Det drejer sig om *piletast*, som RO af uransagelige grunde først har medtaget i 2001-udgaven. Men måden, det er behandlet på, må have vakt forundring. For det optræder fuldstændig løsrevet fra artiklen *piltast/piltaste*, og samtidig er formen *piletaste* ikke nævnt, skønt simplekset *tast/taste* ifølge RO er en dobbeltform. Skulle man følge

Sprognævnets egen logik, burde den nye RO have indeholdt en artikel med en "kvadрупelform" – et i øvrigt ikke ukendt fænomen i RO's historie, jf. den fascinerende *cafe/café/kafe/kafé*-artikel i 1996-udgaven.

Hvilke konsekvenser får det for GRO og PRO? For GRO ingen, for her er ordet ikke med. Men i PRO får det det uheldige resultat, at der eksplicit står, at *piletast* er en form, som ikke er autoriseret af Sprognævnet – og det forholder sig jo netop modsat.

Den ekstra service, GRO og PRO gerne vil yde sine brugere, ender altså i nogle tilfælde i decideret vildledning, fordi Sprognævnet ikke altid træffer de samme beslutninger som de konkurrerende retskrivningsordbøger. Så her blottes et meget principielt problem.

Konkurrerende retskrivningsordbøger og morfologi: sammenfatning

Man kan konstatere, at der i RO findes to konkurrerende principper for behandling af morfologi, nemlig et grammatisk, som genererer fulde bøjningsparadigmer, også hvor sprogbrugen tilsiger noget andet, og et empirisk, som genererer reducerede paradigmer i henhold til sprogbrugen. Dette metodiske konkurrenceforhold fører til en del inkonsekvenser. GRO's og PRO's reaktion på dette er noget skizofrent, idet de i enkelte tilfælde foretager ændringer i forhold til RO, men slet ikke i et omfang, så man begynder at kunne tale om metodekonsistens.

Det generelle billede er derfor, at RO's dispositioner nedarves til GRO og PRO. Så selv om man på dette begrænsede område rimeligvis må kunne træffe andre beslutninger end RO, i form af reduktioner i bøjningsparadigmet, så viser praksis, at der er en høj grad af morfologisk afhængighed mellem de to alternative retskrivningsordbøger og RO.

Ser man bort fra ovenstående undtagelse, som altså ikke er så iøjnefaldende endda, så må man konkludere, at afhængigheden af Sprognævnets særlige mandat til at fastsætte dansk retskrivningsnorm på det morfologiske område er nærmest total, og at spillerummet for en alternativ retskrivningsordbog, som ønsker at foretage andre dispositioner end RO, er temmelig lille, hvis man ikke vil risikere at give oplysninger, som der faktisk ikke er (normeringsmæssigt) belæg for.

Medtager man nye ord, som RO ikke bringer, så påstår man i bedste fald, at der er tale om officiel morfologi (ud over selve det leksikalske ords ortografi), hvad det strengt taget ikke er, så længe RO ikke selv har ordet med.

I værste fald kommer man til at viderebringe oplysninger til brugeren, som eksplicit strider med gældende dansk retskrivning. Det vil i sagens natur være den risiko, man løber, hvis man insisterer på at udkomme samtidig med den officielle RO, det vil sige, inden man har nået at kontrollere, om RO eksplicit udtaler sig om de nye ord, man har valgt at medtage.

Ligesådan med supplerende morfologiske oplysninger: Det er da fristende at videregive oplysningen, at et ord rent faktisk har et køn i sprogbrugen, hvis RO ikke angiver noget. Eller at et ord reelt har et pluralisparadigme, som RO "undertrykker". Men igen vover man sig ind på et område, der er Sprognævnets. Brugeren vil opfatte oplysningen som officiel, skønt den i virkeligheden står for ordbogens egen regning.

Det eneste, som for mig at se er muligt for en alternativ retskrivningsordbog, er altså at *fjerne* former, som anbefales af RO, ud fra den betragtning, at ingen har brug for dem. Men man kan ikke fjerne et af flere *alternativer*, kun fx flertalsparadigmet som helhed. Eller hele bøjningsparadigmet, hvis ordet ikke forekommer i bøjjet form overhovedet.

Det afgørende problem er, at man blander sprognormering sammen med sprogbeskrivelse, hvis man insisterer på at gøre arbejdet bedre end den normerende instans selv. Det må være og vil sikkert blive ved med at være et seriøst problem ved den leksikografiske genre alternativ retskrivningsordbog: En genuin retskrivningsordbog skal oplyse om ordenes stavning og morfologi, ikke nødvendigvis som man møder det ude i sprogvirkeligheden, men som en dertil bemyndiget instans har besluttet at anbefale (og for nogle brugeres vedkommende: pålægge) det. Sprogbeskrivelse, derimod, er strengt taget ikke retskrivningsordbogens gebet, selv om det naturligvis er muligt at integrere de to elementer i en ordbog, men så skal man også gøre sig bevidst, at der er tale om et blandingsprodukt. På den anden side er det måske ikke det, brugeren regner med at få, når han/hun køber en retskrivningsordbog, der forsikrer at følge dansk ortografi, som den er fastlagt af Sprognævnet.

Vil man blande genrerne, kan man for så vidt godt fortsætte, hvor RO slap, både på makro- og mikroniveau. I så fald må metoden være at gøre eksplicit opmærksom på, hvornår man *ikke* viderebringer Sprognævnets oplysninger "ex cathedra", men fortsætter over i sprogbeskrivelse eller privat sprogkonsulentbistand. Metoden foreligger allerede, jf. fx PRO's oplysninger om uautoriserede staveformer.

Retskrivningsregler

af Henrik Lorentzen

Et væsentligt element i de tre retskrivningsordbøger er retskrivningsreglerne, som i alle tre bøger udgør et selvstændigt afsnit ved siden af den alfabetiske del. Der er dog ganske stor forskel på hvordan formidlingen af disse regler er grebet an. Jeg vil først give en forholdsvis kort karakteristik af måden dette er gjort på i de tre ordbøger, og dernæst gå mere i detaljer med hvordan et enkelt problem er håndteret, nemlig de såkaldte § 38-ord (adverbier på *-ig* og *-lig* med fakultativt *-t*).

Det er jo Sprognævnet der er den officielle instans og dermed har det sidste og afgørende ord, også hvad angår retskrivningsreglerne. Ikke overraskende er det da også RO der har den klart længste og mest udførlige indføring (134 sider) mod GRO's 45 og PRO's 17 sider. Layoutmæssige forskelle gør selvfølgelig disse tal en anelse usikre; fx har GRO meget luft på de enkelte sider, og PRO's sider er tæt beskrevne, men tendensen er klar. Til gengæld er det tydeligt at GRO og PRO har bestræbt sig på at gøre stoffet mere tilgængeligt og mere overskueligt, dels i kraft af deres opstilling og disposition, dels i kraft af et reduceret antal regler og eksempler.

Først opstilling og disposition: RO og GRO minder her en del om hinanden, idet reglerne præsenteres emne for emne inden for overordnede kategorier som stavning, bøjningsforhold og tegnsætning. I begge ordbøger leder et udførligt stikordsregister brugeren hen til den rigtige paragraf eller side. GRO præsenterer her i høj grad de samme regler som RO, men vælger en mere pædagogisk og overskuelig opstilling med en opdeling af siderne hvor reglerne i kort form står til venstre og de tilsvarende eksempler til højre på lysegrå baggrund. PRO adskiller sig fra de to andre ved at have organiseret retskrivningsvejledningen alfabetisk med opslag som *Accenttegn* og *Adjektiver (og adverbier) på -sk*. Et stort antal henvisninger sikrer at man også kan komme fra *Biord* til *Adverbier* og fra *Bydemåde* til *Imperativ*.

Med hensyn til regler og eksempler er det tydeligt at RO kvantitativt langt overgår de to andre ordbøger. Fx er brugen af bindestreg i § 63 illustreret med 145 eksempler, mens GRO klarer sig med 38 og PRO med 24. Den store overvægt hos RO skyldes

primært at de fleste aspekter illustreres med et stort antal eksempler, men også at tilfælde som i RO foldes ud, i de to andre ordbøger behandles samlet. Det gælder fx brugen af bindestreg ved forkortelser, hvor RO skelner mellem sammensætninger (fx *B.T.-læser*) og afledninger (fx *B.T.-agtig*), hver især med mange eksempler. GRO klarer sig her med kun to eksempler, begge på sammensætninger og kun med forkortelsen som sidsteled (fx *lokal-tv*), og PRO nævner – noget misvisende – kun forkortelser der udtales som bogstavnavne (fx *bolle-å*).

Det ser dog ud til at det i store træk er de samme regler der er med i alle tre ordbøger, men altså illustreret med væsentlig færre eksempler i GRO og PRO. En fordel ved RO's mange eksempler er givetvis at der er større chance for at brugeren finder en god parallel til sit eget problem, men omvendt er der også en risiko for at man overvældes af mængden, som fx ved den tosiders opremsning af eksempler uden komma foran ledsætninger (nyt komma, § 53). Her klarer GRO sig med tre eksempler og PRO med fem!

Kommareglerne er i øvrigt et kapitel for sig, som jeg ikke vil komme nærmere ind på, men også her er der interessante forskelle på de tre ordbøger. I tråd med Sprognævnets anbefaling af det nye komma præsenterer RO reglerne herfor umarkeret, mens reglerne for traditionelt komma betragtes som tillægsregler. PRO fremlægger de to kommasystemer hver for sig, men med til dels enslydende formuleringer, nemlig dér hvor reglerne er fælles. Ingen af systemerne anbefales, men PRO bruger selv nyt komma i redaktionel tekst. GRO redegør også for systemerne i to delvis ens afsnit, men giver en indirekte anbefaling ved at gennemgå grammatisk komma før nyt komma og eksplicit gøre opmærksom på at man selv foretrækker det grammatiske komma. Jo, der synes at være lang vej til Sprognævnets vision om ét, og kun ét, kommasystem i Danmark!

Adverbier på -ig og -lig eller "hvorfor skal det være så urimelig(t) svært?"

Et tilbagevendende problem i dansk retskrivning er de adverbielle t'er, i særdeleshed spørgsmålet om hvorvidt der skal -t på adverbier dannet af adjektiver på -ig og -lig, jf. eksempler som *Det lyder forfærdeligt* og *Det var en forfærdelig(t) høj lyd*. Det viser sig da også at de tre retskrivningsordbøger vier problemet en del opmærksomhed, omend på ret forskellig måde, i forskellig detaljeringsgrad og med forskelligt resultat til følge.

RO behandler spørgsmålet i § 38, hvor der gives en længere redegørelse med inddeling i tre hovedtilfælde: 1) mådesadverbialer (altid -t); 2) gradsadverbialer (delvis valgfrit -t); 3) andre adverbialer, bl.a. tidsadverbialer og holdningsadverbialer (valgfrit -t). Til alle tre kategorier gives en række eksempler; specielt bemærkes de kontrasterede eksempler til gradsadverbialerne, hvor t'et kun er valgfrit når adverbialet står som gradsangivelse til et adjektivisk ord eller til et andet adverbial, mens t'et er obligatorisk hvis adverbialet står som selvstændigt sætningsled: *Filmen var gudsjammerlig(t) kedelig* over for *Filmen kedede mig gudsjammerligt*. De enkelte ord som kan have valgfrit -t, har en henvisning fra deres alfabetiske plads i ordbogen til § 38 i retskrivningsreglerne, hvor valgfriheden altså beskrives generelt med illustrerende eksempler.

GRO derimod giver ikke en samlet fremstilling af t-problemet, men indskrænker sig til i "Vejledning til bogens brug" (s. 17) at oplyse at adverbier dannet af adjektiver som regel falder sammen med disses intetkønsformer medmindre andet fremgår af de

enkelte artikler. I tilfældet *gudsjammerlig* får man da også klar besked om valgfriheden, idet den adverbelle brug af adjektivet beskrives i en selvstændig artikel:

gudsjammerlig¹ *adj.*

gudsjammerlig² *adv.* > gudsjammerligt.

gudsjammerligt *adv.* (som bestemmelse til *adj. el. adv.* også gudsjammerlig);

□ han græd ~; ~/gudsjammerlig dårlig.

Man får altså her at vide at t'et kan undværes hvis adverbiet står som bestemmelse til et adjektiv eller et adverbium, men ellers ikke. Termen "gradsangivelse" bruges ikke. Til gengæld gives to eksempler der skal illustrere forskellen på selvstændigt sætningsled og underordnet gradsangivelse. Hvis det pågældende ord ikke optræder som underordnet gradsangivelse, vælger GRO at karakterisere det som et sætningsadverbial (det der i RO falder ind under kategorien "andre adverbialer"):

dårlig¹ *adj.*

dårlig² *adv.* > dårligt.

(..)

dårligt *adv.* (som sætningsadv. også dårlig);

□ han skriver ~; vi kan ~/dårlig overkomme mere.

Igen ser vi at der gives to kontrasterede eksempler på henholdsvis mådesadverbial med obligatorisk *-t* og sætningsadverbial med valgfrit *-t*.

Som bruger af GRO får man altså belyst t-problemet ved opslag under de konkrete ord og altid med to eller flere typeeksempler.

PRO kombinerer de to modeller som RO og GRO har valgt. I PRO gives i retskrivningsvejledningen (s. X) en samlet fremstilling a la RO's § 38, men væsentlig kortere og med færre eksempler. Der deles her kun op i to tilfælde: 1) mådesadverbialer (altid *-t*); 2) alle andre tilfælde (valgfrit *-t*). Denne forenkling betyder at PRO giver friere spillerum til at undvære t'et end RO foreskriver, hvilket fremgår af eksemplet *Skatterne er ikke steget væsentlig el. væsentligt i år*. Her tillader RO kun formen *væsentligt*, idet adverbialet står som selvstændigt sætningsled. I et andet af PRO's eksempler, *Næste år bliver skatterne væsentlig el. væsentligt højere end i år*, er t'et ganske rigtigt valgfrit da adverbialet her står som underordnet gradsangivelse, men denne forskel fremgår altså ikke af PRO's fremstilling.

I de enkelte artikler i PRO følger man en model der minder om GRO's, med præcisering af valgfriheden og med illustrerende eksempler (den lidt særprægede typografi skyldes PRO's morfologisk orienterede opstilling):

gudsjammerlig; som adv. foran

adj. el. adv. også uden *-t*, fx: *et*

gudsjammerlig(t) kedeligt sted; *de*

kedede sig gudsjammerligt

nydelig(t) og rolig(t)

Hvordan er man som bruger så hjulpet når man skal tage konkret stilling til enkeltteksempler med disse drilske ord? Som illustration vil jeg se på et gradsadverbial og et andet adverbial (sætningsadverbial eller holdningsadverbial afhængigt af terminologien).

Adjektivet *nydelig* er i RO opført som havende valgfrihed med hensyn til det adverbieille *-t*, jf. § 38. I denne paragraf gives dog ingen eksempler med *nydelig*, så man får ingen præcise anvisninger med hensyn til dette ord, men må parallelisere ud fra de givne eksempler. Slår man op i GRO, får man som sædvanlig udfoldet de oplysninger der i RO gives generelt:

nydelig¹ *adj.*

nydelig² *adv.* > nydeligt.

nydeligt *adv.* (som *bestemmelse til adj. el. adv. også nydelig*);

□ opføre sig ~; ~/nydelig for-
arbejdet.

Eksemplet med *opføre sig* er tydeligvis en illustration af mådesadverbialet, hvor t'et er obligatorisk. Det andet eksempel skal formentlig vise *nydelig(t)* som gradsadverbial, men minder mest om et mådesadverbial ('forarbejdet på en nydelig måde', ikke 'meget forarbejdet'). Det er muligvis placeringen foran participiet der trækker den t-løse form med sig, men RO's § 38 giver parallelle eksempler med obligatorisk *-t*: *et .. omhyggeligt beskåret frugttræ, en venligt smilende person*, og valgfriheden i GRO's eksempel må således anses for tvivlsom.

PRO giver den mest udtømmende beskrivelse med hensyn til ordet *nydelig*:

nydelig *adj.* (..) som

adv. foran adj. el. adv. i bet. meget

også uden -t, fx: han var nydelig(t)

beruset; han var nydeligt klædt; hun

synger nydeligt

Her præciseres det at t'et kun kan undværes når adverbiet står som foranstillet gradsangivelse (på pædagogisk vis undgås fagtermen til fordel for en mere ligefrem beskrivelse), og der gives hele to eksempler på mådesadverbialet med obligatorisk *-t*, både som selvstændigt sætningsled og i den potentielt t-løse position foran participiet *klædt*.

Adjektivet *rolig* er ligesom *nydelig* opført som § 38-ord i RO. Ved nærlæsning af denne paragraf finder man to eksempler med dette ord, ét anbragt under mådesadverbialer: *Hun rejste sig roligt op* (*-t* er obligatorisk) og ét under andre adverbialer, formentlig holdningsadverbial: *Du kan rolig(t) blive hjemme* (*-t* er valgfrit). Brugeren må imidlertid selv foretage denne kontrastering da eksemplerne står forskellige steder i paragraffen.

Også i dette tilfælde giver GRO og PRO besked på stedet. GRO præciserer at valgfriheden kun gælder for *rolig* brugt som sætningsadverbial og modstiller to eksempler:

rolig¹ *adj.*

rolig² *adv.* > roligt.

(..)

roligt *adv.* (som *sætningsadv.*

også rolig);

□ hun tog det ~; du kan ~/ro-
lig regne med, at han kommer.

PRO slipper knap så heldigt fra det: til forskel fra *nydelig*-eksemplet er der her kun givet ét eksempel (med *t*-valgfrihed), og man får det indtryk at *rolig* som adverbium altid kan undvære *t*'et:

ro¹ sb. -en

þ rolig adj. (..) som adv.

også uden -t, fx *det kan du rolig(t)*

regne med

Dette er dog i direkte modstrid med PRO's egen retskrivningsvejledning, hvor der netop gives et eksempel med *rolig* som mådesadverbial: *Han fremlagde roligt problemet* (på en rolig måde).

Sammenfatning

Alt i alt må man sige at der både er fordele og ulemper ved hver af de modeller de tre retskrivningsordbøger har valgt. Fordelen ved RO's model er at man får en udførlig generel beskrivelse af reglerne med en del eksempler. Til gengæld bliver man som bruger ladt i stikken ved de konkrete opslagsord, og i praksis vil man ofte være i tvivl, måske især ved ord der sjældent optræder som gradsangivelse (som fx *nydelig* eller *kummerlig*). GRO og PRO udmærker sig ved at give besked på alfabetisk plads, hvilket er en fordel for de brugere der ikke er vant til at konferere med forord og vejledninger. De to ordbøger løber blot den risiko at give tvivlsomme eller direkte fejlagtige eksempler, som vi har set det i det foregående med *nydelig* og *rolig*. I PRO's tilfælde kommer man endda i modstrid med de anvisninger man selv har givet andetsteds. Det er dog helt sikkert en styrke ved GRO og PRO at de er mere eksplicitte end RO på dette punkt, og ved en gennemgang af de relevante ord skulle det være muligt at rette op på ovennævnte fejl.

Afsluttende bemærkninger

I de foregående tre indlæg har vi belyst tre aspekter ved de nye retskrivningsordbøger, nemlig ordudvalg, bøjningsmorfologi og retskrivningsregler. Vi har påpeget at der er fordele og ulemper ved de tre ordbøgers udvalg af oplysninger og måden at præsentere dem på. Hvilken af bøgerne kan vi så anbefale? Svaret på det spørgsmål afhænger selvfølgelig af hvad man gerne vil have. Køber man GRO, får man *mange* ord (heriblandt mange *proprier* som man måske ikke har så meget at bruge til). Ved anskaffelse af PRO får man *næsten lige så mange* ord (men opstillet på en vanskeligt tilgængelig måde). Men hvis man vil have den *officielle* danske retskrivning, køber man RO. Så enkelt er det.

Selv om de to andre retskrivningsordbøger i forord og pressemateriale hævder at være i overensstemmelse med den danske retskrivning som den er fastsat af Dansk Sprognævn i november 2001 (et væsentligt salgsargument), så er de det *ikke* og *kan* ikke *være* det eftersom de udkommer på samme tid som RO. Og her rører vi ved det centrale problem i forbindelse med udgivelse af alternative retskrivningsordbøger: de kan aldrig blive lige så officielle som Sprognævnets "lovtekst". Det er naturligvis prisværdigt – og måske tiltrængt – med flere bud på det centrale og relevante ordforråd og på en lettere tilgængelig fremstilling af retskrivningsreglerne, men i tvivlstilfælde er der kun ét sted at finde det rigtige svar, og det er i RO. Det ligger i sagens natur. Vi kan derfor kun anvise to veje for alternative retskrivningsordbøger: Enten kan de fastholde at de er lige så officielle som RO *hvis* og *kun hvis* de holder

sig til at anføre præcis de samme ord og oplysninger. Ønsker man i tilgift at bringe ord der ikke er sanktioneret af RO (eller for den sags skyld at bortredigere ord som er normeret i RO), må man give køb på det officielle, men kan så til gengæld hævde at man byder på noget der er bedre end det officielle, fx bøjningsformer og ekstra opslagsord med grundlag i faktisk sprogbrug.